

Abejonė, tikėjimas ir pasitikėjimas (diskusija)*

Marius Povilas Šaulauskas: Susidarė toks įspūdis, kad pasitikėjimas čia analizuojamas kaip intencionali būklė ir, kita vertus, kaip tam tikras elgesio modelis. Atrodo, jog šiose teorijose pasitikėjimas yra suprantamas kaip savarankiškas nepriklausomas kintamasis dydis aiškinant ir ekonominį augimą, ir demokratijos stabilumą. Norėčiau paklausti, ar galime pagrįstai kalbėti apie atvirkštinę tvarką. Pavyzdžiui, jei niekas manęs neapgaujinėja ir aš patenku į tam tikrą situaciją, t.y. į kažkokią grupę – čia aš neturiu pagrindo įtarti artimo savo, kad jis mane apgaus, aš juo pasitikiu... Kitaip tariant, ar negali būti taip, kad faktas, jog yra toji demokratija, arba faktas, jog yra minimaliai gerai veikianti ekonomika, yra būtent tai, ko reikia pačiam pasitikėjimui atsirasti. Aš suprantu, kad tikrovėje visi šie aspektai yra labai susipynę, bet vis dėlto, ar negalima atvirkštinė tvarka: pažvelgti į pasitikėjimą ne kaip į ekonominio klestėjimo ir demokratijos stabilumo priežastį, bet kaip į šitų dviejų dalykų padarinį?

Vytautas Kavolis: Tai Ronaldo Ingleharto tezė, kurią aš citavau pradžioje, bandydamas paaiškinti pasitikėjimo augimą Pietų Europoje nuo 1976-ųjų metų (būtent tada ir prasideda kasmetinės apklausos "Eurobarometras"). Tačiau pastaroji tezė nelengvai pritaikoma Amerikos visuomenei, kurioje ekonominis augimas vyksta ir toliau. Be to, Vietnamo karui pasibaigus, įsigali taika. Bedarbių skaičius dvigubai ar netgi trigubai mažesnis negu Europoje, o pasitikėjimas smunka – tiek žmonėmis, tiek visomis institucijomis. Šios nuotaikos ypač būdingos jaunimui. Taigi ekonominis determinizmas šiuo atveju negalioja. Jei šioji teorija ir paaiškina, kas vyksta Europoje, tai Amerikoje ji išpranašautų visiškai priešingus dalykus...

Ar socialiniai mokslai galėtų sukurti tam tikras viduriniojo lygmens (taikytinas skirtingiems regionams) teorijas? Tikriausiai galėtų... Pastaroji aplinkybė manęs pernelyg neišvargintų... Taigi bendrosios teorijos pritaikomumas yra ginčytinas.

M. P. Šaulauskas: Taip pat domina *pasitikėjimo* sąvokos turinys. Ar tas "pasitikėjimas" visų pirma yra suprantamas negatyviaja prasme: kaip nepasitikėjimo nebuvimas, įtarumo nebuvimas – tam tikros būsenos, kad kažkas tave ketina apgauti? Ar tai yra pozityvi laikysena? Kaip patys autoriai aiškina *pasitikėjimo* turinį? Mano požiūriu, "pasitikėjimas" yra sunkiai apibrėžiama ir išsklidusi sąvoka.

V. Kavolis: Savo pranešime šios sąvokos teoriškai neanalizavau ir necitavau šaltinių, kurie jį teoriškai analizuoja (pavyzdžiui, Niklas Luhmannas). Tačiau įdėmiai peržiūrėjau empirinius duomenis. Šioji tema buvo įdomi ir tuo, kad ji visiškai neseniai atsirado sociologinėje literatūroje. Šio šimtmečio pradžioje tuos klausimus šiek tiek aptarė Georgas Simmelis, Maxas Weberis ir dar vienas kitas autorius. Po to ši problema buvo užmiršta ir tik nuo 8-ojo dešimtmečio vėl grįžo į sociologiją. Beje, grįžo kaip tik tada, kai pasitikėjimas žmonėmis ir institucijomis pradėjo slūgti tuose kraštuose, kuriuose daugiausia ir rašoma apie pasitikėjimą (Amerikoje, Vokietijoje ir Anglijoje). Pasitikėjimo problema iškilė tada, kai juo mažiau buvo galima pasikliauti negu tam tikru iš anksto duotu dalyku.

Teoriškai galvodamas, pasitikėjimą suvokčiau kaip nepasitikėjimo nugalėjimą (panašiai kaip Paulis Tillichas analizuoja tikėjimą – kaip abejonės nugalėjimą). Tai būtų svarbu todėl, kad pasitikėjimas man nėra tik naivus dalykas. Tai nėra naivumas, entuziazmas ar sentimentalumas. Visų pirma tai yra blaivus sprendimas – ir, žinoma, ne tik racionalus – jausmai taip pat gali būti racionalūs.

Saulius Žukas: Jūs iš pradžių citavote tam tikrus sociologinės apklausos duomenis. Buvo kalbama apie pasitikėjimą bažnyčia, pasitikėjimą kariuomene, žmonių tarpusavio pasitikėjimą. Ir vis dėlto, ar tai nėra šiek tiek skirtingi dalykai?.. Tikėjimas bažnyčia ir pasitikėjimas greta esančiu žmogumi?.. Šiek tiek kitame kontekste būtų galima perfrazuoti: tikėjimas Jėzumi ir pasitikėjimas greta esančių liudininkų ryšiais... Pastaruoju atveju – aiškūs tarpusavio santykiai. Pirmuoju atveju – kažkoks kitas

* Dėkojame Arūnui Sverdiolui už suteiktą galimybę pasinaudoti šios diskusijos garso įrašu. Dėl pasitaikančių minties pertrūkių, kurie iš dalies susiję su tam tikrais įrašo sutrikimais, atsiprašome diskusijoje dalyvavusių žmonių ir skaitytojų. Atkreipiame skaitytojų dėmesį, jog įrašytas ne visas pašnekesys. (*Sudarytojo past.*)

santykis – santykis su metafizinėmis vertybėmis, santykis, kurį mes patys įsisąmoniname. Žodžiai *tikėjimas* ir *pasitikėjimas*, regis, buvo vartojami sinonimiškai?

V. Kavolis: Šių žodžių – *tikėjimas* ir *pasitikėjimas* – šaknis yra ta pati. *Tik-* yra vienas ir tas pats bendrasis pagrindas (žodžio *tikrumas* kilmė turbūt yra kita nei pirmųjų dviejų žodžių). Mano dėmesį patraukė toji dalis *-tik-...* tikėjimo pamatuose – pasitikėjimas... tam tikras intelektualinio kuklumo žymuo. Pasitikėjimas, man regis, kiekvienoje kultūroje kitaip susiformuoja, todėl kultūros istorija šiuo požiūriu yra svarbus veiksnys – aš *tik* tą aspektą ir pabrėžiau, kritikuodamas Wuthnow išvadas, kurios susijusios su konkrečiuoju laiko tarpsniu (jos suvoktos tiriamosios dabarties aplinkybėmis ir neperžengia šio tarpsnio ribų).

Bendriausios išvados apie pasitikėjimą institucijomis būtų tokios: jų veiklos kryptys iš dalies įtakoja žmonių pasitikėjimą jomis – iš praeities joms suteikta tam tikra kultūros bei istorijos paskola. Dabarties sąryšiai ir aplinkybės nėra vieninteliai veiksniai. Kiekviena institucija turi aplink save arba savyje sukauptą tam tikrą istorinį įvertį, kuris formuoja žmonių pasitikėjimą ja. Kituose kontekstuose tasai įvertis negalioja – visur svarbu istorinis savitumas. Ir be to, greta institucijų visuomet yra žmonės – tai skirtingos sferos. Tarp jų yra tam tikras ryšys, tačiau pasitikėjimas tarp asmenų, kurie susitinka paukščių stebėtojų klubuose, formuojasi visiškai kitaip nei pasitikėjimas kariuomenėje ir policijoje. Vis dėlto tarp jų egzistuoja tam tikri ryšiai, kurių nustatymas yra pakankamai sudėtingas uždavinys.

Algis Mickūnas: Įdomu, ar yra tokių studijų, kurios, pavyzdžiui, užpildytų tą nepasitikėjimo erdvę kažkuo kitu? Socialinis pasaulis dabar labai įvairuoja... Regis, ir Amerikoje žmonės dabar nepasitiki vienas kitu, tačiau įvairiausiai Angelais tiki ir pasitiki. Nihilizmo erdvėje juk reikia kuo nors pasitikėti!? Kad ir gyvūnais pasitikėti – galbūt jie geresni (jie nekalti!). Tai ir užpildo minėtąją nepasitikėjimo erdvę.

V. Kavolis: Atkreipčiau dėmesį į tam tikrus prieštarigus ryšius tarp skirtingų pasitikėjimo formų. Pavyzdžiui, pasitikėjimas giminėmis arba kraujo ryšiais dažniausiai nėra labai problemiškas dalykas, nes šie ryšiai savaime formuojasi. Tačiau jie gali tapti destruktivūs platesnės visuomenės atžvilgiu. Jeigu žmonės užsisiklėdžia kraujo ryšiuose arba santykiuose tarp giminių, tai jie kartu atsiriboja nuo svetimųjų. Jei mes esam broliai, tai visi likusieji yra svetimieji, ir juo labiau mes esam broliai, tuo labiau visi kiti tampa svetimaisiais visuomenėje arba už jos ribų. Šiuo atveju viena pasitikėjimo forma tampa priešiška kitai pasitikėjimo formai. Turbūt ši pastaba galioja kalbant apie pasitikėjimą šio pasaulio realybe ir pasitikėjimą kitais galimais pasauliais.

A. Mickūnas: Galbūt paprasčiausiai vaizduotę užpildo pasaulis, kuriuo žmogus gali pasitikėti, – nesvarbu, ar tai yra realybė?

V. Kavolis: Aš manau, jog aptariamasis santykis šiuo atveju esti dviprasmiškas. Kartais transcendentinė vaizduotė gali skatinti pasitikėjimą žmonėmis bei institucijomis, o kartais – ir griauti (svarbiausia – kaip įsisąmoninami tie dalykai ir jų tarpusavio santykis). Skirtingos pasitikėjimo formos gali arba viena kitą paremti, arba viena kitą griauti... Taigi pasitikėjimas gali būti ir destruktivus dalykas.

Anoniminis klausėjas: Man įstrigo Putnamo tezė, jog artimiems tikslams pasiekti užtenka pasitikėjimo, kuris gali būti skubiai „organizuotas“, tuo tarpu kitoms pasitikėjimo formoms reikia arba draugystės, arba kažko kito. Ar Jūs sutiktumėte su šiuo požiūriu? Leisiu sau priminti žinomą faktą – apibūdinsiu jį labai apytikriai – Trafalgaro mūšis „buvo laimėtas“ Oksfordo golfo aikštelėse* (turiu galvoje anksčiau nusistovėjusius tarpusavio pasitikėjimo ryšius). Tai yra aptariamąsios problemos iliustracija – sugebėjimas susitelkti labai dideliame uždaviniui – būtent istoriniam mūšiui prirėkė kažkada Oksfordo golfo aikštelėse susiformavusių įgūdžių.

V. Kavolis: Putnamas cituoja pavyzdį tos epigramos, jog Šiaurės Italijos ekonominis augimas prasidėjo paukščių stebėtojų draugijose, ir pabrėžia, kad ne maldininkų, bet paukščių stebėtojų draugijos buvo Šiaurės Italijos ekonominės raidos priežastis... Jo nuomone, tam prirėkė bemaž šimto metų. Pagal Wuthnow ir Giddensą, pasitikėjimas bręsta pakankamai greitai. Tačiau šio pasitikėjimo

* Tikėtina, jog tai yra iškraipytas anglų posakis „Waterloo battle was fought in the play fields of Eton“ (Vaterlo mūšis buvo laimėtas Itono golfo aikštynuose), kuris išreiškia politinio Anglijos elito bendrojo auklėjimo įtaką anglų patriotizmui ir bendrumo jausmui. (*Red. past.*)

praktiniai padariniai valstybės ir ekonomikos lygmenyje – jeigu tai svarbu, nes ne visiems tai svarbu – trunka ilgiau.

Leonidas Donskis: Aš norėjau šios dienos Jūsų analizę susieti su literatūros sociologijos studija, kurioje Jūs lyginatė estų dramaturgo Paulio Rummo ir Juozo Grušo dramas ir kur buvo pabrėžta, kad nelaisvoje totalitarinėje visuomenėje socialiniai santykiai, kaip Jūs sakėte, yra stipresni. Tuo tarpu laisvoje visuomenėje jie nėra tokie intensyvūs, nėra tokie stiprūs. Ar šis nelaisvos visuomenės suklydimas yra visiškai apgaulingas ir su pasitikėjimu neturi nieko bendra, ar Jūs vis dėlto koreguojate savo ankstesnę poziciją?

V. Kavolis: Nekoreguoju nieko... kol kas aš visiškai nieko nekoregavau. Beje, tai yra Glinskio ir Škėmos lyginamoji studija. Šis tas ten priklauso ir nuo apibrėžties. Stiprūs ryšiai apibrėžiami kaip santykiai, kurie žmones ilgam laikui susieja vienus su kitais, bet gali padaryti ir daug žalos... Lygindamas šias dvi dramas, padariau išvadą, kad totalitarinis režimas labiau skatina, o demokratinė santvarka silpnina ryšius tarp žmonių... būtent taip apibrėžtus – kaip ilgalaikius ir tokius, kurie gali padaryti daug žalos. Be to, reikėtų papildyti, jog silpni socialiniai ryšiai nebūtinai yra blogas dalykas sociologams. Pavyzdžiui, pakankamai garsi amerikiečių sociologo Iano Watto studija pabrėžia silpnų ryšių ir santykių svarbą. Jis aiškina, kad silpni ryšiai išlaisvina žmones. Jie neskatina entuziazmo, nesuteikia galimybių rodyti ištikimybės pavyzdžius arba egzistencinius išgyvenimus. Kartu silpnėja kontrolė ir tarpusavio priežiūra – kai vienas kitą priverčia būti tuo, kuo jie nenorėtų būti. Šia prasme silpni ryšiai išlaisvina ir turi daug teigiamų reikšmių – ypač tada, kai tų silpnų santykių pagrindu atsiranda pilietinė visuomenė. Loginiu požiūriu pilietinėje visuomenėje stiprūs santykiai yra šiek tiek prieštaringas dalykas.

Algirdas Kanauka: Iš pradžių pritariau teiginiui, jog pasitikėjimas didėja, jeigu yra gerovė. Tačiau po to persigalvojau. Priešingai, kai žmonės išgyvena ką nors kartu – sunkumus arba bendrus pavojus – ir siekia bendrų tikslų, tada ir prasideda pasitikėjimas, kuris po to labai ilgai tęsiasi gyvenime.

M. P. Šaulauskas: Lietuva yra priešingas atvejis. Mes turėjome pasitikėjimą, kuomet dainavome savo revoliuciją, tačiau šiandieną viso to jau nebeturime.

A. Kanauka: Šiandieną galbūt jau susvetimėjome?.. Atsirado pojūtis, jog kažkas kažką apgavo... Vieni situaciją išnaudojo geriau nei kiti – galbūt dėl to atsirado ir nepasitikėjimas? Tai jaučiu net aš, būdamas svečias Lietuvoje. Pasitikėjimas yra labai silpnas.

Norėčiau paminėti dar vieną dalyką. Kažkada atlikome tokį “pasitikėjimo eksperimentą” verslo srityje. Kintamasis dydis – tam tikras parduotas produktas. Visus klientus suskirstėme į tris kategorijas: “geri draugai”, “žmonės, kuriuos pažįsti paviršutiniškai” ir “visiškai nepažįstami žmonės”. Ir kas gi daugiausia pirkė? Paradoksalu, bet geri draugai pirkė labai mažai, ir tie tarpusavio ryšiai ėmė trūkinėti. Antrosios kategorijos žmonės pirkė daug daugiau – su jais ryšys visą laiką liko geras. Tuo tarpu visiškai nepažįstami žmonės vėlgi pirkė mažiau. Tad tokia statistika. Aš nežinau, kokias išvadas šiuo atveju reikėtų daryti.

V. Kavolis: Kai kurios amerikietiškosios studijos liudija, kad politinėmis institucijomis mažiausiai pasitiki tie, kurie daugiausia apie jas žino. (Nepageidaujamas perspėjimas Atviros Lietuvos Fondo ir kitų institucijų vykdomoms pilietinio švietimo programoms!) Kas gi subrandina pasitikėjimą: žinojimas ar bendravimas? Studijos, kurias aš citavau, labiau paremtų tezę, jog pasitikėjimą gimdo bendravimas, bet ne žinojimas. Tačiau pastarąją tezę galima empiriškai ištirti.

Aleksandras Štomas: Mano klausimas empirinis. Kalbant apie perskyrą žodžių *tikėjimas* ir *pasitikėjimas*... angliškai tai būtų *trust* ir *faith* (pagyvėjusi ir įsismarkavusi salė triukšmingai gimdo trečiąjį žodį – *confidence*. A. Štomas paaiškina pastarojo žodžio sudėtinės lotyniškas dalis ir jų reikšmes. Iš salės pasigirsta šiek tiek nepatenkintas amerikiečių “nacionalisto” balsas: “Amerikonai lotyniškai nemoka!” – A. V.).

Palauk, palauk, tegu Kavolis pasako... (Daugiabalsis nuomonių choras toliau išraiškingai plėtoja pagrindinę šio nepaprasto žodžio “šaknų” temą. Susirūpinę balsai įtaria, jog šiuo atveju painiojami šiek tiek skirtingi dalykai... A. Štomas siūlo pažvelgti į vokišką žodį *Vertrauen*. – A. V.)

Ir kitas dalykas – dėl to pasitikėjimo institucijomis... Aš nelabai supratau, kas formulavo tokią tezę, jog pasitikėjimas kyla tarp asmenybių, kurios veikia tose institucijose? <...> Buvo pasakyta, kad

pasitikėjimas institucijomis kažkaip priklauso nuo to, kas veikia šiose institucijose – kokios asmenybės čia funkcionuoja...

V. Kavolis: Svarbu ne tik asmenybės, bet ir pačių institucijų veikla, kompetentingumas... Pasitikėjimą tarp žmonių skatina ir kompetentingumo veiksnys...

A. Štromas: Buvo kritikuojama tam tikra koncepcija, kuri teigia, kad pasitikėjimas priklauso ne tiek nuo institucijos veiklos ribų, kiek nuo asmenybių.

V. Kavolis: Atsiprašau. Ne visiškai supratau klausimą. Buvo aptariama lyginamoji japonų socialinio elgesio studija. Problema – kaip paaiškinti tokį žemą pasitikėjimo lygį Japonijoje – tai atskleidžia apklausų duomenys – ir aukštą pasitikėjimo lygį, kuris matomas, jeigu stebi japonų elgesį? Išvada buvo tokia: Japonijos atveju reikia kalbėti apie *užtikrinimą*, bet ne apie *pasitikėjimą*. Tokį užtikrinimą Japonijoje įtvirtina socialinė struktūra. T.y. jį nulemia išorinė kontrolė, kuri valdo žmones, tuo tarpu Europoje, o ypač protestantiškuose kraštuose, beje, katalikai truputį panašūs į japonus (sprendžiant iš ramaus ir atviro V. Kavolio balso tembro, tai veikiau supratinga užuomina nei akimirksniu trikdanti ir paradoksali nutolusių socialinių erdvių sugretinimo ironija. – A. V.), pasitikėjimas kyla iš individo savybių – asmeninių savybių – iš integralumo, kompetentingumo, ištikimybės ir panašių dalykų. Japonai kitaip funkcionuoja... Jų moralinis sąmoningumas yra siejamas su jų pozicija visuomenėje. Europietiškoje tradicijoje moralinė atsakomybė kyla iš paties žmogaus vidaus. Japonų tradicija ją labiau sieja su *pozicija*, moralinė atsakomybė lokalizuojama *pozicijoje* (salė nedelsiant šūkteli: “Kur?” <...>. Nelemtas sociologinių sąvokų neskaidrumas! – A. V.).

Jų pozicijoje – jų užimamoje vietoje korporacijoje arba santykyje su valdovu.

Reinas Raudas: Mano klausimas nėra tiesiogiai susijęs su pagrindine tema. Jūsų analizėje galima išvelgti tam tikrą priešpriešą: viena vertus, kultūrinio determinizmo, kita vertus, socialinio reformizmo teorijas. Mano nuomone, ši perskyra yra šiek tiek klaidinanti. Kultūrinio determinizmo ir socialinio reformizmo veiksniai gali papildyti vienas kitą. Kultūrinio determinizmo priešprieša būtų tikriausiai kažkoks universalizmas... vystymasis esą turi vykti viena kryptimi į tam tikrą tašką. Ir visose visuomenėse tasai vystymasis, reformos, pažanga turi vykti panašiai ir viena kryptimi...

V. Kavolis: Čia buvo kalbama apie kitos rūšies perskyrą. Aš turėjau galvoje skirtingus požiūrius į tai, kaip kultūrinė tradicija sąlygoja šiandieninį žmonių elgesį. Ar žmonių elgesys yra lankstus ir kultūra kyla iš elgesio pakitimų? Ar kultūra yra savaiminė forma, kuri išlieka pakankamai patvari ir įtakoja žmonių elgesį (žinoma, ne absoliučia prasme... Konkrečiau kalbant, šimtmečiais...). Kultūrinį determinizmą aš aptariu būtent šių problemų kontekste. Kalbant apie ankstesnę perskyrą, Jūs, žinoma, visiškai teisus.